

МАРКИ ЗУНР ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЇЇ ІСТОРІЇ

Сергій АДАМОВИЧ, Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

Українська революція 1917-1920 рр., яка започаткувала новий етап у процесі національного відродження і державотворення, привела і до активізації національно-визвольного руху на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Закономірним і логічним результатом його розвитку стала Листопадова (1918 р.) національно-демократична революція та утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

З першого дня свого існування ЗУНР (вона була проголошена 13 листопада 1918 р.)¹ заявила про намір утвердити споконвічне прагнення автохтонної нації бути господарем на своїй власній землі, задекларувала надання демократичних прав і свобод її громадянам. У «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» зазначалось²: «Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народної Республіки»².

Одним з важливих чинників, які повинні були забезпечити втілення означених принципів державної політики в життя, було створення системи органів державної влади та управління і запровадження механізму їх ефективного функціонування. У процесі свого становлення використовувались кращі і вже випробувані, як в теорії так і на практиці, нормативно-правові засади діяльності органів влади та управління Австро-Угорської держави, їх досвід демократичного державотворення. Це докорінно відрізняло ЗУНР від, наприклад, Української Народної Республіки (УНР), яка виникла на уламках Російської імперії з її деспотичним монархічно-тоталітарним політичним режимом, що був антиподом демократичної держави.

На нашу думку джерельна база вивчення процесу державного будівництва в ЗУНР може бути поповнена через введення у науковий обіг такого історичного джерела, як марки ЗУНР. Саме їх існування та використання владними структурами не залишилось поза увагою, насамперед, фахівців-філателістів. Їм присвятили свої наукові розвідки Д.Булат, О.Малицький, М.Секретар, А.Чигиринець, І.Чернявський³,

редакційні колективи ряду філателістичних журналів⁴.

Випуски поштових марок ЗУНР внесені і до розділів офіційних знаків у провідних міжнародних філателістичних каталогах⁵. Цей факт є визнанням їх легітимності та ще одним, хоча й непрямим, визнанням статусу західноукраїнської держави як самостійної і незалежної.

Незважаючи на це, в Україні і на сьогоднішній день мають місце суперечливі оцінки самого факту легітимності випусків поштових марок ЗУНР. Так, зокрема, при формуванні сучасного каталогу українських державних поштових марок, марки ЗУНР не були включені до нього. Укладач каталогу мотивував це тим, що «пропонуваній увазі читача каталогу марок об'єднує ті видання, які введено в поштовий обіг централізовано, згідно з відповідними розпорядженнями уповноважених на це державних органів»⁶.

Така суперечлива ситуація з визначенням легітимності поштових марок ЗУНР склалась, вважаємо, значною мірою тому, що вони не стали предметом окремого джерелознавчого дослідження. Зумовлено це тим, що, по-перше, в умовах заідеологізованості радянської історичної науки окремі проблеми історії України через обмеження в доступі до документів і матеріалів, які зберігалися в установах та організаціях Державного архівного фонду СРСР, або зовсім не розроблялися, або, в кращому випадку, висвітлювалися значною мірою односторонньо і фрагментарно. По-друге, вивченню значної частини джерел з історії України, зокрема й історії ЗУНР, вченими української діаспори перешкоджала відсутність їх достатньої кількості за межами України.

Проведення такої джерелознавчої розвідки, вважаємо, є сьогодні на часі. В умовах обмеженої репрезентативності письмових джерел з окремих проблем діяльності ЗУНР, її слід поповнювати джерелами інших типів: речовими, лінгвістичними, етнографічними, зображувальними тощо. Саме до останніх, у відповідності до

¹) У текстах документів збережено мову оригіналу. — Авт.

загальноприйнятій в історичній науці типово-видової класифікації джерел, і належать пошто-ві марки. Вони дають можливість отримувати важливу історичну інформацію, часто не зафіксовану іншими документами або матеріалами, і доповнюють вже наявну. Так, наприклад, вивчення номіналів поштових марок, які відповідають поштовим тарифам, є важливим за своєю інформативністю і доступністю джерелом інформації про фінансове та економічне становище держави. Сам тариф чи його зміни, їх частота і характер опосередковано відображають, зокрема, стан і зміни в економіці. Крім того, філателія, якщо її розглядати не лише як колекціонування знаків поштової оплати, в т.ч. і марок, а як спеціальну історичну дисципліну, вивчає їх появу і зміну, допомагає встановити достовірність, датування і локалізацію письмових джерел, які супроводжуються ними.

Виходячи з цього, вважаємо справедливим твердження одного з дослідників-філателістів, А.Чигиринця, про те, що «...поштові марки України, крім їх матеріальної цінності, як предметів високого філателістичного інтересу, мають ще більшу цінність як історичні документи, що відбили на собі добу відновлення давньої державної незалежності України та героїчної боротьби українського народу з сусідами, ворогами цієї незалежності»⁷.

Дослідження історії марок ЗУНР, вважаємо, є важливим, насамперед, для визначення ефективності роботи її державного апарату в цілому і його виконавчих структур зокрема. Необхідно відмітити, що їх формування розпочалося ще до того часу, коли була проголошена сама ЗУНР. Так, уже 9 листопада 1918 р. на засіданні вищого законодавчого органу відновленої національної держави на західноукраїнських землях — Української Національної Ради (УНРади) — було сформовано уряд під назвою «Тимчасовий Державний Секретаріат» на чолі з доктором Костем Левицьким⁸. У його складі утворювалось 14 окремих міністерств — Державних Секретаріатів зокрема і Державний Секретаріат пошт і телеграфів на чолі з Олександром Пісецьким⁹. Проте, перший уряд в повному складі проіснував фактично лише до 21 листопада 1918 р., моменту відступу військових частин ЗУНР зі Львова під натиском переважаючих сил противника¹⁰. При відновленні його стабільної роботи, що відбулося з часу переїзду наприкінці грудня 1918 р. усіх вищих органів влади ЗУНР до м.Станіслава (сьогодні — м.Івано-Франківськ) — тимчасової столиці держави, за повідомленням виконуючого обов'язки керівника уряду доктора Ізидора

Голубовича, в його складі «з 14 секретарів стало лише 5»¹¹.

Однак, навіть за такої ситуації, як свідчить ряд документів та матеріалів, Державний Секретаріат пошт і телеграфів все ж продовжував діяти. Ним було прийнято ряд розпорядків, які мали на меті налагодити та уніфікувати систему функціонування поштового сполучення в державі. Серед них, насамперед, розпорядок Державного Секретаря пошт і телеграфів «В справі написів і урядових печатей» від 19 грудня 1918 р. Цим актом нормативно-правового характеру зобов'язувалось «начальництво почтових урядів... негайно усунути давні австрійські емблеми і написи та заступити їх нововведеними емблемами та написами», зразки яких наводилися в параграфах першого та третього документів¹². Цього ж дня урядом було також видано окреме

розпорядження «В справі підвищення оплат почтових»¹³.

Організація діяльності пошт і телеграфу в ЗУНР здійснювалась і наступним, другим урядом, Радою Державних Секретарів, сформованим 7 січня 1919 р.¹⁴. Цією

ділянкою роботи займався вже лише окремий відділ з однойменною назвою у складі нового міністерства — Державного Секретаріату шляхів, пошт і телеграфів, яке очолив інженер Іван Мирон. За свідченням Миколи Секретаря, працівника зазначеного відділу, останнім було здійснено ряд конкретних заходів: «В першу чергу заложено реєстр поштових урядів на території З.О.У.Н.Р. (Західної Обласі Української Народної Республіки)¹⁵ — Авт.), відчинених і закритих, відтак книги поштових курсів, тобто сполучень між урядами залізницею, возом або пішим посланцем, споряджено вина¹⁶ з майна, головно поштових марок та друків, телеграфічних та телефонічних станиць та інших сполучень і т. п.»¹⁵.

Все ж урядовим структурам ЗУНР, не зважаючи на проведену певну організаційну та практичну діяльність, через ряд причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, не вдалось, на нашу думку, остаточно розв'язати такої проблеми, як забезпечення поштових урядів марками власного виготовлення. Ті, що перебували в поштовому обігу протягом першого періоду діяльності держави — з листопада 1918 р. по липень 1919 р., — були виготовлені ще австро-угорською владою до Листопадової (1918 р.) національно-демократичної

⁷) Такою була офіційна назва ЗУНР з моменту її воз'єднання з УНР, юридично оформленого ухвалою УНРади від 3 січня 1919 р. та універсалом Директорії УНР від 22 січня 1919 р.

¹⁶) Грошові збори

революції. Їх основною відзнакою, як марок ЗУНР, вважаються надруки назви держави «УКР.Н.Р.», «Пошта УКР.Н.Р.», «З.У.Н.Р.» та зміни номіналів. Власне, саме використання таких надруків свідчить про економічну кризу в державі, через яку і доводилось економити й використовувати наявні поштові марки. Під час другого періоду діяльності ЗУНР — з липня 1919 р. по березень 1923 р. — на замовлення уряду у віденській друкарні «Deutschösterreichische Staatsdruckerei» було виготовлено два випуски марок з національною українською геральдичною символікою та назвою держави: «Українська Народна Республіка». Але у зв'язку з тим, що територія ЗУНР з липня 1919 р. була окупована польськими військами, виготовлені марки не були надіслані в поштовий обіг. Більша частина їх тиражу була ліквідована¹⁶.

Крім того, слід відзначити, що протягом першого періоду діяльності ЗУНР процес виготовлення власних марок не був організаційно налагоджений, не було відпрацьовано єдиного механізму центра-

лізованого їх передруку. Це й призвело до безконтрольності самого процесу і часто самовільного випуску марок місцевими повітовими поштовими урядами. Як пише той же Микола Секретар: «Дирекція пошт або брала такі зарядження відносно передруків до відома, або довідувалася про існуючі передруки...майже по їх вичерпанні»¹⁷.

Шляхом співставлення, порівняльного аналізу виявлених джерел встановлено, що протягом всього існування ЗУНР її владним структурам вдалося здійснити 8 випусків марок: 6 протягом першого періоду та 2 протягом другого. Зокрема, з листопада 1918 р. по липень 1919 р. вишли:

— один «львівський» випуск (місце видання — м.Львів. Точну кількість виготовлених марок встановити не вдалося);

— два «коломийські» випуски (місце видання — м.Коломия. На основі наших підрахунків, проведених на підставі даних І.Чернявського¹⁸ загальна кількість марок становила: 27756 штук та 15 тисяч спеціальних рекомендаційних марок);

— три «станіславські» випуски (місце видання — м.Станіслав. Їх загальна кількість, за нашими підрахунками на основі даних А.Чигиринця¹⁹, становила 76 штук).

Про два «віденські» випуски марок ЗУНР йшлося вище.

Слід відзначити, що за відсутності достатньої кількості документів офіційного характеру, які дозволили б не лише розкрити процес

становлення та функціонування поштового сполучення в ЗУНР, а й з'ясувати його специфіку, певною мірою внести ясність у питання легітимності випуску поштових марок в ЗУНР, дають змогу спогади безпосередніх учасників та свідків подій. Зокрема І.Чернявський досить детально описує обставини, що спонукали повітові органи влади в Коломиї до виготовлення власних марок, скрупульозно висвітлює сам процес його здійснення.

Цікавими є ті мотиви, які стали визначальними для написання автором наукової розвідки. Як пише сам І.Чернявський, до такого кроку його спонукала стаття «В справі марок Західної України» надрукована у ч.3 віденського часопису «Український філіателіст» за 1927 р. У ній, зокрема, зазначалось, що питання випуску «коломийських» марок ЗУНР не з'ясоване, тому що «в цій справі нема ніяких урядових і сливе приватних записок тих людей, що в той час працювали на місцях»²⁰. Будучи одним з організаторів випуску «коломийських» марок, а також володіючи певною докумен-

тальною базою, І.Чернявський і взяв на себе відповідальність висвітлити зазначену проблему.

Джерелознавча цінність цієї роботи полягає в тому, що І.Чернявський публікує ряд документів офіційного характеру, відповідно до яких і здійснювалось друкування марок. Це, зокрема, офіційний лист-звернення керівника відділу пошт і телеграфів Коломийського державного повітового комісаріату п.Івасюка державному повітовому комісару цього ж повіту доктору Стрийському від 3 грудня 1918 р. Виходячи з того, що «в тутешнім уряді поштовим вичерпується запас поштових марок», та маючи на меті «запобігти бракови найпотрібніших марок, який наслідком перерви комунікації з поштовою Дирекцією у Львові є неминучий», п.Івасюк просив державного повітового комісара дати дозвіл на виготовлення марок ЗУНР із зазначенням їх нової вартості шляхом надрукування на австрійських марках назви української держави. Наводячи цей документ в додатку №1 до своєї праці, Іван Чернявський подає і його точну дату, і порядковий номер в книзі реєстрації вихідних документів. Лист був підписаний п.Івасюком власноручно, про що свідчать дві літери «в.р.» після прізвища автора²¹.

Ще одним документом, який наводить Чернявський, є розпорядок Окружної Військової Команди в м.Коломиї від 5 грудня 1918 р. про виготовлення та запровадження в поштовий обіг нових марок тим же шляхом, який зазначено в згаданому листі-зверненні п.Івасюка. Пунктом другим цього розпорядку вводилась також і

форма нових рекомендованих марок та юридично оформлялось їх використання²². Згодом ці марки, які мали вигляд поштового штамп, стали загальноживаними в територіальних межах ЗУНР. Для цього, за свідченням І.Чернявського, 14 січня та 19 березня 1919 р. в м. Коломиї було випущено ще 10000 рекомендованих марок, але вже вартістю не 30, а 50 сотиків²³). Прийняття зазначеного розпорядку Окружною військовою командою в м. Коломиї, а не державним повітовим комісаром, І.Чернявський пояснював тим, що сам доктор Стрийський не вважав себе компетентним самочинно приймати таке рішення²⁴. Тому після отримання листа п. Івасюка, він «впрост з місця відіслав повисше письмо до Окружної військової команди в Коломиї²⁵».

Потрібно зазначити, що питання випуску марок ЗУНР і легітимності тих, що перебували в обігу, намагався також з'ясувати і Джон Булат. Він опублікував лист Державного Секретаря пошт і телеграфів Пісецького, написаний 6 вересня 1919 р. у відповідь на звернення до нього редакторів видання «Briefmarken-Universal Anzeiger». Враховуючи джерелознавчу цінність цього документа, наводимо його повністю²⁶:

«Вельмишановним Редакторам Briefmarken-Universal Anzeiger у Відні».

Даним підтверджую, що за період моєї відсутності у Львові 20 листопада 1918 р. мій представник п. Володимир Головацький, розглянувши побажання широких мас щодо випуску наших власних українських марок, наладив спеціально виготовленим для цього штампом (фортеця, профіль лева в середині та український підпис: Зах. Укр. Народна Республіка) почасти австрійські марки номіналом 3,5, 10, та 20 гелерів на суму біля 2000 крон і випустив їх в обіг.

Вночі 22 листопада 1918 року українське керівництво залишило Львів і з того часу на протязі мого перебування на посаді, австрійські поштові марки знаходились в обігу у Західноукраїнській Народній Республіці без будь-якого погашення.

Відень, 6 вересня 1919 р.

*(підпис) Олександр Пісецький
Держсекретар».*

Цінність цього документа, на нашу думку, полягає в тому, що ним О. Пісецький підтверджує легітимний характер випуску та впровадження

марок першого «львівського» випуску. Що стосується заперечення ним такого ж характеру існування інших, зокрема, першого «коломиїського» випуску, то, вважаємо, докази І. Чернявського, керівника повітового суду в м. Коломиї, тобто теж відповідальної посадової особи і безпосереднього учасника подій, є достатньо аргументованими з цього приводу і документально доведеними. Факти законного використання марок як «коломиїських», так і «станіславських» випусків підтверджується також у працях вже згаданих нами дослідників-філателістів.

Використання такого історичного джерела, як марки ЗУНР, дозволяє, на наш погляд, внести певні уточнення і до такої проблеми, як розрив злуки між нею та УНР. Не претендуючи на повноту її висвітлення, зауважимо, що в ході джерелознавчого пошуку поки що не вдалося виявити жодного документа, який би засвідчував здійснення цієї події. Більше того,

факт її існування заперечують, вважаємо, марки другого «віденського» випуску. На них було зображено поєднання кількох гербів українських земель: Тризуба (УНР), архистратига Михайла з мечем у правій руці (м. Київ) та зі щитом у лівій, на якому чітко виділявся герб м. Львова — лев, повернутий в свою праву сторону, який опирається на скалу. Хоча ці марки і не використовувались в поштовому обігу в Україні, все ж їх було знищено лише в 1923 р. при ліквідації уряду ЗУНР.

Таким чином, наявна джерельна база дозволяє стверджувати, що протягом всього існування ЗУНР в поштовому обігу держави перебували марки кількох випусків. Це, в свою чергу, є доказом існування взаємозв'язку між центральними та місцевими органами державної влади, а значить — налагодженням функціонування системи державного управління ЗУНР в цілому. Однак, сам процес виготовлення марок і запровадження їх у поштовий обіг свідчить також про наявність значних недосконалостей в ній. Так, випуск поштових марок протягом першого етапу діяльності ЗУНР здійснювався не централізованим способом, а завдяки службовій ініціативі переважно місцевого повітового керівництва. Це свідчить, з одного боку, про недостатню організаційну роботу в цьому напрямі урядових структур держави, а з іншого — про активну державотворчу роботу місцевих органів управління, які намагались, завдяки власній службовій компетенції, усунути недоліки і недоопрацювання, допущені центральними органами влади. Це, вважаємо, підтверджує факт

²²) Сотик (те ж, що й гелер) — дрібна грошова монета, яка становила 0,01 австро-угорської крони і була в обігу на території ЗУНР до 4 квітня 1919 р. — моменту прийняття закону УНР «Про запровадження в обіг гривень і карбованців»²³.

підтримки західноукраїнської держави її населенням, доводить її демократичний характер. Більше того, широке залучення в науковий обіг комплексу нових письмових джерел за умови ефективного використання їх інформативної

насиченості та критичного підходу до них створюють передумови для об'єктивного висвітлення різноманітних аспектів історії ЗУНР, всього ходу Української національної революції 1917-1920 рр.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Діло. — 1918. — 15 листопада.
- 2 Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом З.-У.Н.Р. — Станіслав, 1918. — С.2-3.
- 3 Bulat J. Illustrated Postage Stamp, History of Western Ukrainian Republik: 1918-1919. — New-Jork, 1973; Малицький О. Чортків у філателії // Український філателіст. Ukrainian Philatelist. Journal of the Ukrainian Philatelic and Numismatic Society. — 1994. — V.42. — №3-4 (69-70). — С.200-201; Малицький О. Чортків у філателії / додаткові дані // Український філателіст... — 1994. — V.42. — №3-4 (69-70). — С.212; Секретар М. З діяльності пошт на Західній Україні // Український філателіст. — 1928. — Ч.10-11 // Галфіл вісник. Науково-популярний часопис Львівської Крайової Організації Українського філателістичного товариства імені академіка Агатангела Кримського. — 1994. — Ч.2-3. — С.28-30; Чигиринець А. Поштові марки України 1918-1943. Історія, короткий часопис та класифікація // Галфіл вісник... — 1994. — Ч.2-3. — С.21-28; Чернявський І. Історія коломийських поштових марок: 1) українських; 2) окупаційних румунських G.M.T. На основі автентичних документів і своїх власних записок і споминів. — Коломия, 1928.
- 4 Каталог-справочник отечественных знаков почтовой оплаты // Филателия. — 1991. — №6. — С.29-36; №7. — С.31-36; Генеральна колекція оригінальних поштових марок України // Галфіл вісник... — 1994. — №2-3. — С.40-41.
- 5 Catalogue de Timbres—Poste Quatre. — Vingt Douzieme Annee — T.IV. Paris; Editions Yvert & Tellier. — 1988. — S.492-493; Michel Europa-Katalog. 1993/94. Ost. Munchen: Schwaneberger Verlag GMBH. — 1993. — S.1657-1652; Scott 1992 Standart Postage Stamp Catalogue. — V.4. — Ohio: Scott Publishing Co. 911 Vandemark Road, — Sidney, Ohio 45365. — S.1023-1024.
- 6 Каталог українських поштових марок // Пошта і філателія України. — 1995. — №2. — С.18.
- 7 Чигиринець А. Назв.праця. — С.23.
- 8 Діло. — 1918. — 10 листопада.
- 9 Чубатий М. Державний лад на Західній Облaсті Української Республіки. — Львів, 1921. — С.16-17; Тищик Б.И., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 (До 75-річчя утворення і діяльності). — Коломия, 1993. — С.24.
- 10 Левицький К. Перший Державний Секретаріат у Львові // Український скиталець. — Відень. — 1923. — Ч.11.
- 11 Нове життя. — 1919. — 7 січня.
- 12 Збірник законів, розпорядків та обіжників... — С.18.
- 13 Там же. — С.19-20.
- 14 Нове життя. — 1919. — 7 січня.
- 15 Секретар М. Назв.праця. — С.29.
- 16 Генеральна колекція оригінальних поштових марок України. — С. 40-41.
- 17 Секретар М. Назв.праця. — С.29.
- 18 Чернявський І. Назв.праця. — С.7-8.
- 19 Чигиринець А. Назв.праця. — С.21-22.
- 20 Чернявський І. Назв.праця. — С.4.
- 21 Там же. — С.27. — Додаток №1.
- 22 Там же. — С.27-28. — Додаток №2.
- 23 Вісник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. — Станіслав, 30 квітня 1919. — Вип.8. — С.55.
- 24 Чернявський І. Назв.праця. — С.9.
- 25 Там же. — С.6.
- 26 Bulat J.Op.cit. — S.16-17.

Примітка. Автори та редакція вибачаються перед читачам журналу за погану якість наведених у статті репродукцій. За браком можливості доступу до оригіналів марок ми були вимушені скористатися для копіювання друківаними копіями з відповідних каталогів. — Авт., Ред.

*«Людині з чистою совістю і мужнім серцем
однаково не страчні ні Бог, ні безбожжя».*

Володимир Надеждін